گۆڤاری قەڵای زانست

گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق

بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤

ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

بەبەرهەمیی ژمارە لە ئاستی سیمانتیکدا

بەیان حاجی ساڵح

بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، کۆیە، هەرێمی کوردستان، عێراق

Bayan.hs983@gmail.com

پ.ی.د.شیروان حوسێن خۆشناو

بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی ڕاپەڕین، ڕانیە، هەرێمی کوردستان، عێراق

Sherwan983@uor.edu.krd

زانیارییەکانی توێژینەوە

بەرواری توێژینەوە:

وەرگرتن:٢٠٢٣/٧/٩

پەسەندکردن:٢٠٢٣/٨/٣٠

بڵاوکردنەوە:زستان ٢٠٢٤

ووشە سەرەکییەکان

Semantic,
By the product of numbers,
Semantic theories,
The Ronan of numbers,
Kurdish language,

Doi:
10.25212/lfu.qzj.9.4.22

پوختە

ژمارە، بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆیە، کە هەم دەرکەوتەکانی هەم واتا و هەم ئەرکە ڕێزمانی لێکسیکییەکانی وەک هەر یەکەیەکی واتایی ترە. لەپرۆسەی بەرهەمهێنانی وشەی نوێدا ڕێگە و شێوازی جۆراوجۆر هەن، بەیارمەتی یەکەی زمانی تر. ژمارەش یەکێکە لەو دانە زمانییانەی کە دەتوانێت بەرهەمدار بێت لە پرۆسەی دروستکردنی وشەی نوێدا. چ وەک بنکە، کە دەتوانێت گیرەکی تر وەربگرێت، بەتایبەتی لە پرۆسەی دارشتندا. چ وەک وشەیەکی سەربەخۆ لە هەردو پرۆسەی لێکدان و دروستکردن بەڕێگەی سینتاکسی بەشداری دەکات. ئەوەی جێگەی سەرنجە ژمارەکان، هەمویان پلە بەرهەمدارییان وەکو یەک نییە وەک چۆن ئەمە بۆ یەکەکانی تری زمانیش ڕاستە. لەنێو ژمارەکانی زمانی کوردیدا چەند ژمارەیەکی دیاریکراو دەتوانن بەشداری لە پرۆسەی دروستکردنی وشە بکەن. لە نێویشیان هەندێکیان زۆر وشە دروستدەکەن و هەندێکی تریان وشەی کەمتر دروستدەکەن. ژمارە و واتا سیمانتیکییەکەی دەشێت بەپێی هەریەک لە تیۆرە واتاییەکان شیکردنەوەی بۆ بکرێت، هەر تیۆرە و بەپێی لێکدانەوەکانی خۆی واتای ژمارەش لەخۆ دەگرێت. ئەمەش ئەوەمان پیشانەدەدات کە چەمکی ژمارە تەنها لە چوارچێوەی ژماردن کورت نابێتەوە، بەڵکو زۆرجار واتا و چەمکی تریش پیشان دەدات. ئەم توێژیەوەیە هەوڵێکە بۆ پیشاندانی تواناو بەرهەمی ژمارە لە زمانی کوردی دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست.

١.پێشەکی:

ئەم توێژینەوەیە بەناونیشانی (بەبەرهەمیی ژمارە لە ئاستی سیمانتیکدا)یە، گرنگی ئەم توێژینەوەیە نیشاندان و خستنەڕوی ڕێژەی توانا و بەرهەمی ژمارەیە لە دروستکردنی واتای سیمانتیکیدا، لەم توێژینەوەیەدا ڕێبازی پەسنی بەکارهاتوە، بۆ باسکردن لە واتا و تیۆرە واتاییەکان و لایەنەکانی تری پەیوەست بە ڕەهەندی تیۆری توێژینەوەکە. بۆ بەشە کارەکییەکە پشت بە ڕێبازی ئاماری بەستراوە بۆ ئەوەی ئەنجامی داتاکان دیاریبکات.
ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات وەڵامی چەند پرسیارێک بداتەوە، وەک:
واتای سیمانتیکی ژمارە چییە؟ ئەو ژمارانە کامانەن کە بەرهەمدارن لە دروستکردنی واتای سیمانتیکی؟ هەر ژمارەیەک توانای لە داڕشتن و پێکهێنانی وشەی نوێ بە واتای نوێ لە زمانی کوردیدا چییە؟
کەرەستەی توێژینەوەکە لە زمانی کوردی کرمانجی ناوەڕاست وەرگیراوە، بۆ پشتڕاستکردنەوەی نمونەکان سود لە فەرهەنگەکانی زمانی کوردی بە تایبەتی فەرهەنگی (هەنبانەبۆرینە، خاڵ، کوردستان) وەرگیراوە.
ئەم توێژینەوەیە، جگەلە پێشەکی و ئەنجام لە دوو بەش پێکهاتوە، **بەشی یەکەم** لە تەوەرەی یەکەمدا باسی سیمانتیک و بنەماکانی کراوە، کە دابەشبوە بەسەر چەمک و زاراوەی سیمانتیك و پێناسەی سیمانتیك و واتا و بوارەکانی لێکدانەوەی واتای سیمانتیکی، تەوەرەی دووەم تایبەتکراوە بەلێکدانەوەی واتای سیمانتیکی ژمارە لە ڕوانگەی هەریەکە لە تیۆرە واتاییەکانی: ناولێنان، هۆشەکی، بەکارهێنان، سیماواتاییەکان، ڕەوشتکاری.
بەشی دووەم: دابەشبوە بەسەر چەند تەوەرەیەکدا و لە تەوەرەی یەکەمدا نیشاندانی توانا و بەرهەمی ژمارە لە دروستکردنی واتای سیمانتیکی باسکراوە. هەروەها تەوەرەی دووەمیش تایبەتە بە پۆلێن و خستنەڕوی ئەو ژمارانەی کە واتای سیمانتیکیان هەیە لە ڕوانگەی ڕۆنانەوە. تەوەرەی سێیەم بۆ پۆلێنی ئەو ژمارانەی کە واتای سیمانتیکی دروستدەکەن لەڕوانگەی جۆری ژمارەکانەوە تەرخانکراوە، کە بریتیین لە ژمارەی (بنجی، ڕێکخستن، کەرتی). لە تەوەری چوارەم باسی ئەو ژمارانەی کە ناوی تایبەتی شوێن دروستدەکەن کراوە. تەوەرەی پێنجەم ژمارە و هاوبێژەکانی ئاماژەیان پێکراوە. لەکۆتاییدا ئەنجامەکان دیاریکراوە و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتەڕو.

بەشی یەکەم

٢.سیمانتیک و بنەماکانی :

سیمانتیک وەک زانست و وەک ئاستێکی زمان، خەریکی لێکدانەوەی واتایە و چەند بوارو بنەمایەکی هەیە، کە ئەو چەمک و ڕەهەندە جیاوازانە دەگرێتەوە، کە واتا فەرهەنگییەکانی هەر یەکەیەکی زمانی لێکدەداتەوە، بە کورتی باسی هەندێ لایەنی دەکەین.

٢.١چەمک و زاراوەی سیمانتیک:

وشەی سیمانتیکس (Semantics) وەک زاراوە لە وشەی (Sema) ی گریکییەوە وەرگیراوە، وشەکەش لەزمانی ئینگلیزیدا بەمانای (Sign) دێت، واتە هێما یان نیشانە، پاشان زاراوەکە لە لێکۆڵینەوەکانی واتادا بەکارهاتوە. یەکەم کەس وەکو زاراوەیەکی زمانی بەکاری هێنابێت، زانای فەرەنسی میچیل بریل (Michel

Breal) بوە، ئەمەش لە ساڵی ١٨٨٣ لە باسێکدا وەک زاراوەیەکی زمانی ئاماژەی بۆکردوە لە سەدەی حەڤدەدا، ئەم زاراوەیە پێش بەکارهێنانی لەلایەن (بریل) وە لە سنوری چەمکی فەلسەی واتاییدا بەکارهاتوە، وەک (الفلسفه السمانتیکیه) (ف. بالمر، ١٩٨٥: ٣). واتە لە سنوری چەمکی فەلسەفی واتاییدا بەمانای (کەهەنوت) واتە (علم الغیب) هاتوە، پاشان لە ساڵی ١٨٩٧دا ئەم زانایە باسەکەی بڵاوکراوەتەوە، دوای ئەوەی زاراوەی سیمانتیکس هاتۆتە نێوزمانی ئینگلیزییەوە. (علی، ٢٠١١: ٧).

٢ . ٢پێناسەی سیمانتیك و واتا:

سیمانتیك وەک زانستێک مەودایەکی بەرفراوان و ئاڵۆزی هەیە، لێرەدا بە کورتی هەندێک پێناسە دەخەینەڕو: "سیمانتیک ناوێکە بۆ لقێکی زانستی زمان بەکارهێنراوە، کە خۆی بە شیکردنەوەو پەسەندکردنی واتای دەربڕاوە زمانییەکانەوە خەریک دەکات" (مەحوی، ٢٠٠٦: ٢). یاخود " سیمانتیک وەک لقێکی زانستی زمان خۆی بەرەهەندەکانی واتامەندی پێڕەو بەندانەی دەربڕاوە زمانەوانییەکانەوە خەریک دەکات " (مەحوی، ٢٠٠٩: ٢١). هەر لەبارەی پێناسەی سیمانتیکەوە دەگوترێت: " ئەو زانستەیە، کە لەواتا دەکۆڵێتەوە یاخود ئەو لقە زانستەیە لەو مەرجانە دەکۆڵێتەوە، کە پێویستە بونی هەبێ لە هێمادا تاوەکو بتوانێت واتا هەڵبگرێت" (عمر، ١٩٨٢: ١٧). دیڤت کریستاڵ دەڵێت: سیمانتیک ئەو بەشە سەرەکییەی زانستی زمانە، کە پەیوەندی بە لێکۆڵینەوەی واتاییەوە هەیە. ئەم زاراوەیە هەروەها لەبواری فەلسەفەو ژیربێژیشدا بەکاردێت، بەڵام لێکۆڵینەوەی واتایی لە فەلسەفە و ژیربێژیشدا جیاوازە وەک لێکۆڵینەوەی واتا لە زمانەوایدا (Crystal, 2003: 48). هەروەها دەگوترێت: "واتاناسی بەشێکی سەرەکییە لە زانستی وشەو لە گشت ئەو مەسەلانە دەکۆڵێتەوە کە پەیوەندییان بەمانای وشەوە هەیە" (مارف ، ١٩٧٥: ٣).

دیاریکردن و ناساندنی زانستێکی وەک سیمانتیک، کە لە واتا دەکۆڵێتەوە بەکارێکی ئاسان دانانرێت، چونکە سیمانتیک مەودایەکی گەلێک بەرفراوانی هەیە، بۆیە تاوەکو ئێستاش پێناسە گەلێکی جۆراو جۆر هەن لە بارەیەوە و پێناسەیەکی تەواو پڕاوپڕ کە گشت لایەنەکان لەخۆبگرێت ئاماژەی بۆ نەکراوە، تەنها ئەوە نەبێ کە هەمو پێناسەکان جەخت لەوە دەکەنەوە، کە سیمانتیک لە واتا دەکۆڵێتەوە. وەک ئاشکرایە ئەو بنەمایەی سیمانتیک لەسەری بنیادنراوە بریتییە لەواتا، بۆیە بە پێویست دەزانرێت هەڵوێستەیەکیش لەسەر واتابکرێت و کەمێک ڕونبکرێتەوە:

واتاچییە؟ وەک ئاشکرایە واتا، وەکو زانستێکی سەربەخۆ یاخود لقێکی زانستی زمان لەلایەن ژیربێژان و دەرونناسەکانەوە گفتوگۆی لەسەرکراوە، بەپێی بۆچون و زانستەکانی خۆیان ڕونکردنەوە و بنەمایان بۆداناوە. خودی زاراوەی واتا هەڵگری چەمکێکی لێڵەو لە زۆربەی زمانەکاندا چەمکی جیاواز دەگەیەنێت، بۆ نمونە لەزمانی کوردیدا وشەی (واتا) ئەم واتایانە دەگەیەنێت:

١ – هەموشتێک بەخوێ، خوێش بەمەعنا. (پێوانە)

٢ – ئەم شەڕەبێ مەعنا بو. (لۆژیکی نە بو)

٣ – خۆئامادەکردنەکەت مەعنای شەڕە. (نیشانە)

٤ – ئەوشتە یەعنی چی؟ (واتە) (حەسەن، ٢٠١٠: ٣)

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

واتا بەشێکی گرنگ و پێویستی زمانەوانییەو ئاستێکی چالاک لەئاستەکانی زمان پێکدەهێنێت. واتا مەبەستی هەرە سەرەکی زمانەو تەنانەت هەندێ لە زانایانی زمانەوانی وای بۆ دەچن کە ''زمان بریتییە لە واتاو خراوەتە نێودەنگەوە'' (عمر، ١٩٨٢:٥)، کەواتە دەتوانین بڵێین ئاستی واتا زۆر گرنگەو باڵ بەسەر هەموو ئاستەکانی تردا دەکێشێ و هەمو ئاستەکانی تری زمان لەخزمەتی ئەم ئاستەی زماندان، بۆدەستەبەرکردنی واتا. بەواتایەکی تر ''چەمکی واتا بەچەمکێکی بنجی زمان دادەنرێت و هیچ زمانێک بونی نییە بەبێ بونی واتا، کەواتە زمان بەبێ واتا نابێت، واتاش ئەوەیە، کە دەربڕین تێیدا ئەنجام دەدرێت و بەکەسانی تریش دەگەیەنرێت'' (عەلی، ٢٠١٤ :٧٧). ئاشکرایە، تائێستا دیاردەی واتا لای زمانەوانان و فەیلەسوف و لۆجیستەکان جێگەی سەرنج و گفتوگۆیەو سنورێکی دیاریکراوی بۆ دانەنراوە، چونکە هەر تاکە وشەیەک لە زماندا واتایەک یان زیاتر لە واتایەک دەگەیەنێت. هەرچەندە هەندێک بیروڕای تر پێیان وایە کە واتا دەکەوێتە دەرەوەی زمان و زمان تەنها ئاستی ڕێزمان لەخۆ دەگرێت، بەڵام توێژینەوە نوێیەکانی زمان جەخت لەوە دەکەنەوە کە واتا لە هەمو ئاستەکانی زماندا هەیە.

دانانی پێناسەیەکی گشتی دەربارەی واتا، بەشێوەیەک کە هەمو قوتابخانەکانی زمانەوانی و زمانەوانەکان لەسەری ڕێکبکەون کارێکی ئاسان نییە، چونکە هەریەکەیان لە ڕوانگەیەکەوە پێناسەی جۆراو جۆریان بۆ واتا کردوە، کە لێرەدا هەندێکیان دەخەینەڕو:

١ – ئەفلاتون: واتا بریتییە لە پەیوەندییەکی دوو لایەنی لە نێوان فۆڕمێکی زمانی و کەرەسەیەک لە دەرەوەی زماندا (حسن، ٢٠١٠ :٤). لێرەدا ئەفلاتون پێمان دەڵێ، هەرتەنێکمان هەبێت، دەبێت هێمایەکیشمان هەبێت و پەیوەندی نێوانیشان واتایە.

٢ – **ئەرستۆ:** ''(واتا وێناکردنە لەمێشکی مرۆڤ)، سێ شتی جیاکردۆتەوە، شتێک لە دنیای دەرەوە، وێناکردن، دەنگەکان''. (عمر، ١٩٨٢: ١٧).

ئەرستۆدەڵێت: وشە هێمایە بۆ شت، بەڵام لێرەدا بەپێی ئەم پێناسەیە بێت زمان دەبێتە بونیادێکی داخراو. ئەگەر سەیرێکی ئەم دوو پێناسەیەی سەرەوە بکەین، دەبینین بەرانبەر هەر وشەیەک تەنێک دانراوە، بەڵام ئەم پێناسانە پێناسەیەکی فراوان و گشتگیرنین، بەڵکو دەچنە بوارێکی تەسکەوە، چونکە کۆمەڵێ فۆڕممان هەیە لەناوەوەی زمان، کەچی لەدەرەوەی زماندا هیچ تەنێک داگیرناکات (تەنی نییە)، لەوانە: (ناوە واتاییەکان، ئاوەڵناوەکان، ئاوەڵکارەکان، ژمارەکان، ... هتد)

گەورە = تەنی نییە، ئاوەڵناوە، بۆیە پێویستی بەناو هەیە.

خانوی گەورە = لێرەدا تەنی هەیە. (خۆشناو، ٢٠١٤: ٦٦)

دوو = تەنی نییە

٣ – **ئۆگدن وریچاردز:** لە کتێبەکەی خۆیاندا بەناوی (واتای واتا)، کە لەساڵی (١٩٢٣)ەوە بڵاوکراوەتەوە، بەمشێوەیە پێناسەی واتایان کردوە: ''واتا بریتییە لە هێما، بیر، هێمابۆکراو'' ئەگەر سەیرێکی ئەم پێناسەیەی سەرەوە بکەین، دەبینین لەڕوانگەی سێگۆشەی واتاییەوە سەیری واتایان کردوە، هێما ڕاستەوخۆ ناگات بە (هێمابۆکراو)، ئەگەر بەبیر یان چەمکدا تێپەڕنەبێت (خۆشناو: ٢٠١٤ :٦٧).

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

٤ – **ئۆڵمان لە بارەی واتاوە دەڵێت:** "واتا بریتییە لە پەیوەندییەکی ئاڵوگۆڕی لەنێوان وشەو هێمابۆکراو یان هێماو هێمابۆکراو"، ئەم پەیوەندییە وایان لێدەکات، کە هەمیشە پێویستییان بە یەکتر هەبێت (علی، ٢٠١١: ٢٨). بەپێی پێناسەکەی ئۆڵمان ئەو پەیوەندییەی لەنێوان هێماو تەنەکەدا هەیە پێویستییە، واتە بەکارهێنانەکەیە وادەکات بزانین ئەوە بۆچی بەکاردێت، تا زیاتریش بەکاربێت زیاتر لێی شارەزا دەبین.

٥– **فێرث دەربارەی واتا دەڵێت:** "واتا بریتییە لە کۆمەڵە پەیوەندییەکی سیاقی ئاڵۆز لە نێوان کەرەستەکانی زمان" (علی، ٢٠١١: ٢٩). لەم پێناسەیەدا فێرث پێی وایە هەر وشەیەک چەند واتایەکی تێدایە، بەڵام هەریەکەو لەسیاقێکدا دەردەکەون، وەک:

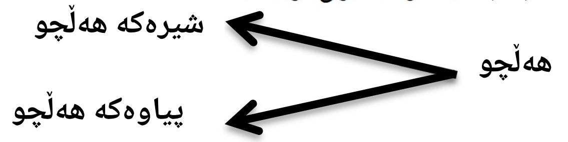

کەواتە (فێرث) واتا بەوە دەستنیشاندەکات، کە بریتییە لە پەیوەندیی دەوروبەر، هەروەک ئاشکرایە هەر کاتێک ویستمان واتای وشەیەک بزانین دەبێت بەدوای بەکارهێنانەکەیدا بگەڕێن، چونکە واتا لە بەکارهێناندا دەردەکەوێت و پەیوەندیەکی زۆر توندوتۆڵ لە نێوان کەرەستەکاندا بەدیدەکرێت.

٦– **سۆسێر:** واتا ئەو پەیوەندییەیە کە لە نێوان ئاماژەو ئاماژە بۆکراودا دروستدەبێت (حەسەن، ٢٠١٠ :٤). ئەم پێناسەیە پێیمان دەڵێت ئەوە واتایە ئەو پەیوەندییە بەیەکەوە دەبەستێت.

٧- **مەحەمەدی مەحوی:** ">>واتا<< زاراوەی ناوجەرگەیی و ناوەندیی سیمانتیکەو نرخی هێمایەو کرۆک و هێزی گەیاندنە. بەبێ واتا، شێوەو بیچمی هێمایەک هێمانییە، بەڵکو تەنها فۆرمێکی بۆشە" (مەحوی، ٢٠٠٩ : ٢٢). جگە لەو پێناسانەی کە خستمانەڕو، پێناسە گەلێکی زۆرهەن بۆ واتا کە ناتوانرێت لێرەدا بخرێنەڕو، بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە، کە هەمو زانایانی زمان و قوتابخانە زمانەوانییەکان نەیان توانیوە لەسەر پێناسەیەک ڕێکبکەون، چونکە بەڕای ئێمە ئەمە کارێکی توش وسەخت و دژوارەو ئەمەش بۆ سروشتی واتاو لێکدانەوە واتاییەکان لە پێناسەکاندا دەگەڕێتەوە، کە (واتا) خۆشی زاراوەیەکی تەموومژاوییەو ساغ نەبۆتەوە. بەڵام دەتوانین بڵێین کە وەک ڕوپەکی هەر هێمایەک واتا ناوەڕۆکی هێما و وشەکان دەگرێتەوە و فۆرمیش دیوی دەرەوەی هێماکان. هەروەها سروشتی لێکۆڵینەوەکان قوتابخانەی زمانی دیاریدەکات. بۆ ئەم توێژینەوەی ئێمە ڕوانگەی هۆشەکییە بۆ شیکردنەوەی واتای سیمانتیکی وشەکان، بەتایبەتی ژمارە.

٢ . ٣بوارەکانی لێکدانەوەی واتای سیمانتیکی:

بە شێوەیەکی گشتی مەبەست لە بوارەکانی واتا، ئەو بوارانەیە کە سیمانتیک کاری تێدا دەکات و لێکۆڵینەوەیان لە بارەوە دەکات، کۆی زمانەوانانیش لەسەر دیاریکردنی بوارەکان کۆک نین، هەروەها فەیلەسوف و زمانەوانەکان تاوەکو ئێستا ڕێکەوتنێکی تەواویان نییە بۆ سروشتی واتا ئایا چەمکە یان ئاماژە، دیسان پەیوەندی نێوان فۆرم و واتا کێشەیەکی ترە، ئایا پەیوەندییەکە هۆییە یان لە خۆوەیە، سۆسێر پێی وایە ئەم دوو ڕوەی هێما پەیوەندییەکی لە خۆوە بەیەکەوەیان دەبەستێتەوە (Arbitrariness) واتە هیچ پەیوەندییەک لە نێوان (ناو Signified) و (ناو لێنراو Aignifier) دا نییە، بەڵکو ڕێکەوتنە لە سەر ناونانی

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

دیاریدەکان، هەر بۆیە تەنی(گوڵ) لای کورد (گوڵە) لای عەرەب (ورد) و لای ئینگلیزەکانیش (Flower) و ئەگەر بە پێچەوانەی ئەوە بوایە ئەوە بۆ ئەم دیاردەیە تەنیا وشەیەکمان دەبوو، ئەم پەیوەندییەی نێوان ناو و ناولێنراو (ئۆگدن و ریچاردس) لە سێگۆشەی (بیر، هێما، تەن) دا خستیانەڕو، کە پەیوەندی ڕاستەوخۆ لە نێوان (هێماو تەن) دا نییە. (دزەیی، ٢٠١٤: ٥٠). هەر لەبارەی ئەمەوە پاڵمەر چەند بوارێکی دیاری کردوە، کە ئەمانەن: (ناونان، چەمک، ئاماژەو ئاماژەبۆکراو، وشە، ڕستە) (حسن، ٢٠١٠: ٩).

هەر لەم سۆنگەیەوە مەحەمەدی مەحویش بە شێوەیەکی تر بوارەکانی پۆلێنکردوە بەم شێوەیە:

١ - لایەنی کەرەستەیی (دەنگ / گرافیمی) دەربڕینە زمانییەکانە.

٢ - لایەنی دەرونی، کە لە داڕشتنی چەمکیی و ناوەرۆکی هۆشەکی بەشدارن.

٣- شتەکان و بابەت و نیشانەو شتی دنیایی ڕاستی و ڕاستەقینە، کە دەربڕینە زمانییەکان، پێیانەوە پەیوەستن و بۆیان دەگەڕێنەوە.

٤ - قسەکەرو دەقی تایبەتی دەوروبەر، کە دەربڕاوە زمانییەکان تیایاندا بەکاردەهێنرێن (مەحوی، ٢٠٠٩: ٢٦ – ٢٧).

٣.لێکدانەوەی واتای سیمانتیکی ژمارە لە ڕوانگەی تیۆرە واتاییەکانەوە:

ژمارە بەکارهێنان لەزماندا لە ڕوانگەی واتایی و لێکدانەوەی واتاوە دوو ڕەهەندی هەیە، پڕاگماتیکی و سیمانتیکی، ئەم بەشە تەرخانکراوە بۆ بەبەرهەمیی ژمارە لە ئاستی سیمانتیکدا، بۆیە تەنها لێرەدا باسی لایەنی سیمانتیکی ژمارە دەکەین، کەواتە یەکێک لەو بەکارهێنانەی کە ژمارە هەیەتی لە زماندا بریتییە لە واتای سیمانتیکی، هەروەها لە فەرهەنگدا کە ژمارە تۆماردەکرێت بە واتای سیمانتیکی تۆماردەکرێت، بۆنمونە واتای سیمانتیکی (یەکباز، دووپەڕە، پێنج تیر، حەفتانە، ...هتد)، ئەگەر وردبینەوە لەم وشانەی سەرەوە، کە هەریەکەیان واتایەکی سیمانتیکی دەبەخشن، دەبینین ژمارە (یەک) لە وشەی (یەکباز) و ژمارە (دوو) لە وشەی (دووپەڕە) و ژمارە پێنج لە وشەی (پێنج تیر) و ژمارە (حەوت) لە وشەی(حەفتانە)، هەریەکە لەم وشانە [+ ژمارە] ن و واتایەکی سیمانتیکیان هەیە، بە هەمان ئەو واتایانەی کە لە فەرهەنگدا هەیانە بەشداریان کردوە لە دروستکردن و پێکهاتەی وشەکانی تردا. کەواتە واتای سیمانتیکیانەی ژمارە بەم شێوەی کە باسکرا لێکدەدرێتەوە. دەبێت ئەوە بزانین، لە لێکدانەوەی سیمانتیکیانەی هەر وشەیەکدا چەندین تیۆری جیاجیا هەن، کە هەر یەکێک لەم تیۆرانە جەخت لەسەر لایەنێکی واتا دەکەنەوەو بە جۆرێک واتای وشەکان شیدەکەنەوە. ژمارەش وەک یەکەیەکی خاوەن واتاو چەمک دەکرێت بەپێی هەر یەک لە تیۆرە واتاییەکان لێکدانەوەی بۆ بکرێت، بۆیە لێرەدا گرنگترینییان دەخەینەڕو:

٣ . ١ تیۆری ناولێنان (ئاماژە):

سەرەتای لێکدانەوەی واتا دەگەڕێتەوە بۆ ئەفلاتون، یەکەم کەس بوە واتای لێکداوەتەوە، هەرچەندە وەکو تیۆرێک نەیخستەڕو، بەڵام دواتر وەک تیورێک دەستنیشانکرا. ئەم تیۆرە ''واتا وەک ئاماژە لێکدەداتەوە بەپێی ئەم بۆچونە، وشەی هەر زمانێ(هێمایە) بەرانبەر بە(تەن، ڕووداو ،شت، کەس ..هتد) لەجیهانی دەرەوەدا ئەو

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

دیاردانە دەگرێتەوە، کە بەرهەست دەکەون یان دەبنە مایەی تێبینی، کە پەیوەندییەکی بەرانبەری دووقۆڵی ڕوتە لەنێوان (ناو) و (ناولێنراو)" (دزەیی،٢٠١٤: ٧٤). ئەم تیۆرە پەیوەندی نێوان ناو و ناولێنراو ڕوندەکاتەوە. بۆیەش ناونراوە (ئاماژە)، چونکە واتا وەکو ئاماژەیەک لێکدەداتەوە. یەکێک لەو بۆچونانەی لەم تیۆرەدا سەری هەڵدا بۆچونی ئاماژەی (سۆسێر) بو، کەدەڵێ: هێما دوو ڕوی هەیە (فۆڕم و واتا) ، (فۆڕم): زانینێکی دەرونییە بۆ وشەیەکی دەنگی. (واتا): وێنەیەکی دەنگی یان بۆچونێکە بە (فۆڕم) بەستراوەتەوە و کۆمەڵ لەسەری ڕێککەوتوە. ئەم دوو ڕوەی هێما پەیوەندییەکی دەرونی لەخۆوە بەیەکەوەیان دەبەستێتەوە. بەڕای سۆسێر(واتا) بەرپرسیارە لە لێکدانی(فۆڕم و واتا)، بەڵام (تەن) دەکەوێتە دەرەوەی کایەی زمانەوانییەوە (دزەیی ٢٠١٤: ٧٤). ئەگەر هەڵوێستەیەک لەسەر ئەم بیروبۆچونانە بکەین و ڕونیان نبکەینەوە دەبینین بەپێی توێژینەوەکە، (ئەفلاتون) دەڵێت، دەبێ شتەکە هەبێت لەبەرامبەردا، بەڵام(سۆسێر) پێیوایە دەکرێ شتەکە نەشبێت و هۆشەکی بێت و دەڵێ دەبێت بیر هەبێت، بەڵام زۆر گوێ بە (تەن) نادات، بەشێوەیەکی گشتی بەپێی ئەم تیۆرە، دەبێ هەر هێمایەک تەنێکی لەبەرانبەردا بوەستێ.

تیۆری ناونان (ئاماژە) بەم شێوەیە واتای ژمارە لێکدەداتەوە، هەروەک زانرا لە تیۆری ناوناندا، واتا بریتییە لە پەیوەندی ناو و ناولێنراو، بۆ نمونە:

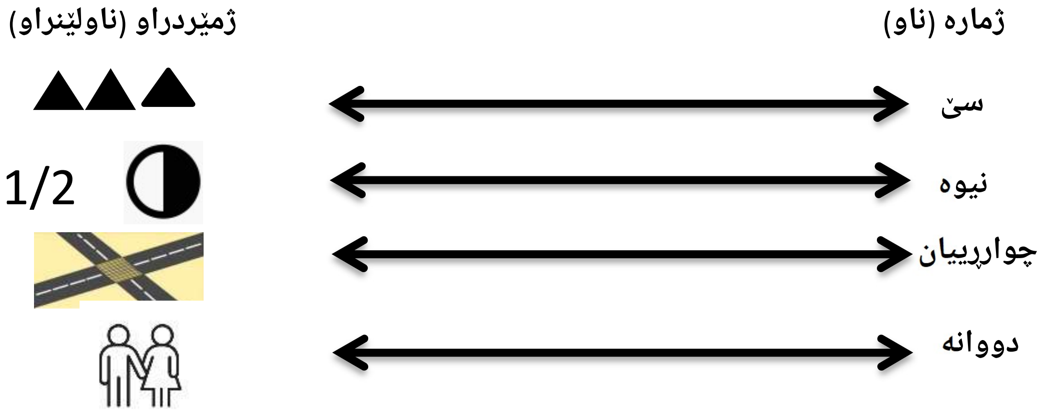

کەواتە بەپێی ئەم تیۆرییە، واتای ژمارە پەیوەندییەکی دوو قۆڵییە لە نێوان ناو و ناولێنراو (هێماو تەن)، واتە ژمارەو ژمێردراودا، هەریەکە لە وشەکانی (سێ، نیوە، چوارڕیان، دوانە) لە نمونەکانی سەرەوەدا هێمان یان ناون بۆ ئەو تەنەی کە لە بەرانبەریاندا هەیە، کە لێرەدا پێیان دەڵێین ژمێردراو.

٣ . ٢تیۆری هۆشەکی:

ئەم تیۆرە بۆ چارەسەرکردنی کەموکوڕیەکانی تیۆری ناولێنان هاتەکایەوە، بیرۆکەی ئەم تیۆرە لەسەرەتاکانی سەدەی (حەڤدە) سەری هەڵدا لەلایەن فەیلەسوفی ئینگلیزی(جون لۆک)، کە دەڵێت بەکارهێنانی وشەکان دەبێت هێمایەکی وردو ڕاستەوخۆبن بۆ بیرەکان دواتر ئەم تیۆرە وەک سێگۆشەی واتایی ئۆگدن و ریچاردز ناسراوە. هێما لەم بۆچونەدا ئاماژە بۆ بیرێک دەکات لە مێشک، ئەم بیرەش واتای هێماکە دەگەیەنێت "بەپێی ئەم بۆچونە کاتێک وشە واتادار دەبێت، کەبیرێک یان چەمکێک یان وێنەیەک دروست بکات" (دزەیی،٢٠١٤ : ٧٧). بەمەش واتا بریتیی دەبێت لە: "کۆمەڵە وێنەیەکی هۆشەکیی، کە پەیوەندییان بەیەکەوە هەیەو بە وشە

گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەرپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

یان گوتن دەنوێنرێن" (علی، ٢٠١١: ٣٣). لێرەدا واتا دەبێتە موڵکی قسەکەر، کە چۆن هێماکە لێکدەداتەوە، بۆنمونە ئەگەر بگوترێت(دێو)، ئەوا شتەکە لەڕاستیدا نییە، بەڵام وێنەکەی لەمێشکدا هەیە، کەشتێکی گەورەو ترسناکە. کەواتە ئەم تیۆرە "واتا وەکو پەیوەندییەکی سێ قۆڵی باس دەکات لەنێوان هێماو چەمک و تەندا" (خۆشناو، ٢٠١١ : ٤٢). کەواتە بەپێی ئەم بیردۆزە وشە یان هێما بۆ گوێزانەوەو گەیاندنی بیر لە مێشکی یەکێکەوە بۆ یەکێکیتر بەکاردەهێنرێت، کە ئەم بیرانەش دەبنە واتای ئەو وشە یان هێمایە، بەم پێیە وشە یان هێما واتادار نابێت، ئەگەر بیرێک لەگەڵیدا دروست نەبێت لەمێشکی ئەو کەسەدا کە بەکاریدەهێنێت (سەعید، ١٩٨٩ :٢٧–٢٨). لێرەدا پێویستە بۆ هەر دەربڕینێکی زمان یان هەر واتایەکی جیاوازی دەربڕین بیرێکی تێدابێت ئەو بیرەش چەند مەرجێکی هەیە، سەرەڕای ئەوەش مەرج نییە بەم جۆرە دەقاو دەق واتای قسەکەر بگاتە گوێگر، چونکە بەرجەستەکردنی وێنە لە یەکێک بۆ یەکێکی تر جیاوازە، بۆ نمونە دێو؛ لەلای من شتێکی زەبەلاحی گوێ زلە، لای کەسێکی تر ڕەنگە باڵیشی هەبێت هەر بۆیە دەکرێت تاقیکردنەوەیەک بکرێت بە ئاڕاستەکردنی وشەیەک بۆ چەند کەسێک و وێناکردنی و بەرجەستەکردنی، دەبینیین هەریەکەیان بە جۆرێک بەرجەستەی دەکات. مەرجەکانیش بریتیین لە:

١ – ئامادەکراو بێت لەهزری قسەکەردا.

٢ – قسەکەر دەبێت ئەو دەربڕینە بەرهەمبهێنێت، هاوکات وا لە کەسانی تریش بکات هەست بەبوونی ئەو بیرە بکەن.

٣ – دەربڕینەکە دەبێت هەمان بیر بگەیەنێ کە لە مێشکی گوێگردا هەیە (عەلی، ٢٠١١ :٣٣). ئەم بۆچونە جەخت لەسەر بیرۆکە و بۆچونەکانی بیری قسەکەرو گوێگر دەکات بەمەبەستی دیاریکردنی واتا. کەواتە هەمو ئەو بۆچونانەی واتا دەتوانرێت لەیەک خاڵدا یەکبگرنەوە ئەویش ئەوەیە، کە وشە یان ڕستە لە هۆشی قسەکەردا، واتادار دەبن بەپێی ئەو وێنانەی لەکاتی بەکارهێنانیاندا دروست ئەبن. کەواتە بەپێی تیۆری هۆشەکی واتای ژمارە وەکو پەیوەندییەکی سێقۆڵی بەم شێوەیە لێکدەدرێتەوە، بۆ نموونە:

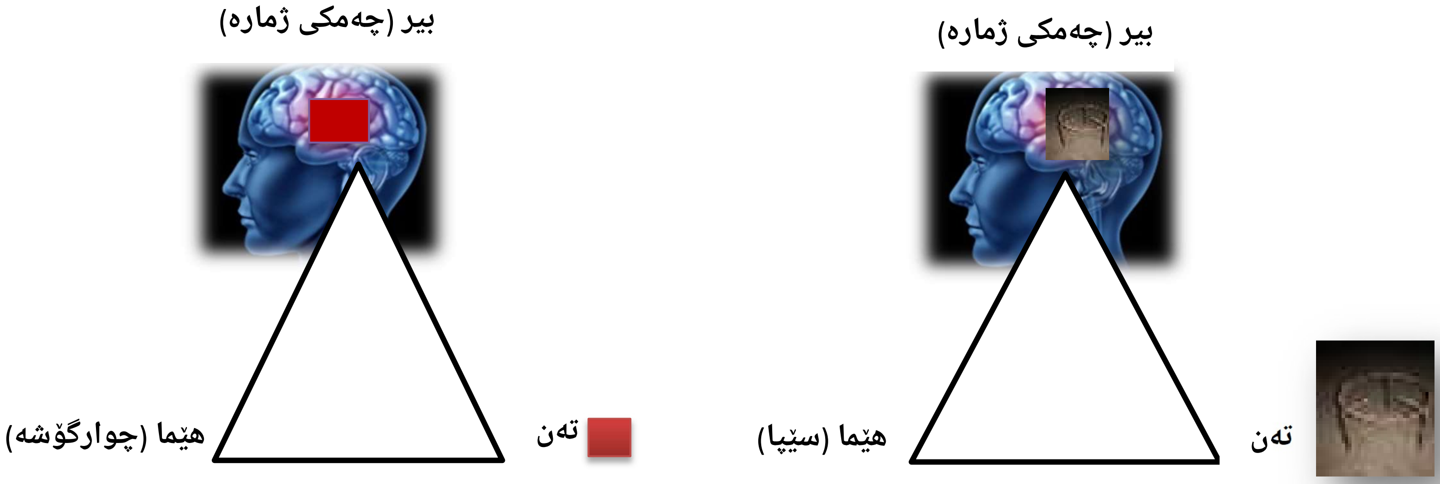

ئەگەر لەم ڕوانگەیەوە بڕوانینە وشەکانی (سێپا، چوارگۆشە)، دەبینین هێمایەکن کە ئاماژە بۆبیرێک دەکەن، کە ئەویش ئەو وێنە هۆشەکییەیە کە لەمێشکماندایە، ئەم بیرەش واتای هێماکە دەگەیەنێت، هەروەک ئاشکرایە

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

هەریەکە لە وشەکانی (سێپا، چوارگۆشە) چەمکێک یان وێنەیەک دروستدەکەن هەر لەبەر ئەمەشە هەریەکە لەم وشانە واتایەکی سیمانتیکی بەدەستەوە دەدەن، کەواتە ئەم تیۆرییە واتای وشە بە پەیوەندییەکی سێلایەنە دەبینێت لە نێوان هێماو بیرو تەندا، کە ئاماژەی ژمارەیی لەگەڵ وێنە هۆشەکییەکەدا هەیە. هەروەها، ئەگەر ژمارە بە تەنهاش بەکاربێت وێنەی هۆشەکی ژمێردراو دێتە بەرهەست، بۆ نمونە ژمارە (سێ)، (سێ) وێنەی هۆشەکی یەک شتمان نیشان دەدات.

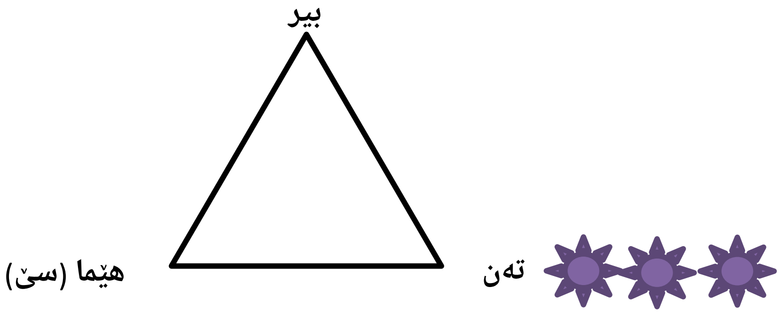

٣.٣تیۆری بەکارهێنان (دەوربەر- سیاق):

سیاق: "بریتییە لەچوارچێوەی بەکارهێنان، کە تێیدا واتای وشە و ڕستەو چۆنیەتی بەکارهێنان و ئەو ئەرکەی بەجێی دەهێنێت ڕون دەبێتەوە" (عمر، ١٩٨٢: ٦٨). ئەم تیۆرە لای زمانەوانی بەریتانی (فێرس) سەری هەڵداوە، کە بەدامەزرێنەری قوتابخانەی کۆمەڵایەتی ئینگلیزی دادەنرێت، دواتریش قۆناغەکە بەقوتابخانەی (سیاق) ناسرا. لەدیارترین ئەو زمانەوانانەی کە ڕۆڵیان بینیوە، لەدامەزراندنی ئەو تیۆرییەدا (فێرس) بوە، کە لەژێر کاریگەری بۆچوونەکانی زانای بایلۆژی (مالینوفسکی) دا کاریدەکرد، ئینجا هەریەک لەزانایان (هالیدی) و(شنکلیر) و(میتجل) و(لیۆنز)، ڕۆڵی زۆریان بینیوە لە پێشخستنی ئەو تیۆرییەدا (مەحەمەد، ٢٠١٠: ٥١). لەم تیۆرەدا (فێرس) بەمشێوەیە چەمکی واتا ڕون دەکاتەوە، دەڵێت: "چەمکی واتا شتێک نییە لەمێشکدا هەبێ و ببێتە هۆی گۆڕینی پەیوەندی نێوان گوتەکان، هەروەها وێنەیەکی هۆشەکی نییە، بەڵکو بریتییە لە کۆمەڵێک پەیوەندی، کە هەڵوێستە زمانییەکان پێکدەهێنن و لەڕێگەی دەوروبەرەوە دیاری دەکرێن" (عەللاف، ٢٠٠٩: ٧٩). بیرۆکەی گرنگی دان بەم تیۆرە دەگەڕێتەوە بۆ (ڤینگینشتاین)، کە دەڵێت: "بەدوای واتای وشەدا مەگەڕێ بەدوای بەکارهێنانی بگەڕێ" (دزەیی، ٢٠١٤: ٩١) کەواتە وشە کاتێک واتای دەبێ کە بەکارهێنانی هەبێ، کاتێ بەکارهێنای نەبێت، ئەوا واتاشی نابێت، واتە بەپێی ئەم تیۆرە واتای وشە کاتێک دەردەکەوێت، کە لە زماندا بەکاربهێنرێت و هەرشتێ بەکاربێت واتای هەیە.

بۆ لێکدانەوەی واتای هەر وشەیەک دەبێ سەیری ئەو دەوروبەرە بکەین کە وشەکەی تێدا گوتراوە چوار جۆر دەوروبەریش دەست نیشان دەکرێت، کە بریتین لە:

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

١ – دەوروبەری زمانی:

لە دەوروبەری زمانیدا پەیوەندی وشەکە بە وشەکانی پێشترو دواتر لێکدەدەینەوە، وەک وشەی (باش) ئەگەر لەگەڵ وشەی(پارە) بێت ئەوا واتای (زۆر) دەدات و ئەگەر لەگەڵ وشەی(دکتۆر) بێت ئەوا واتای (شارەزایی) دەدات و ئەگەر لەگەڵ (قوتابی) بێت ئەوا واتای (زیرەک)ی دەدات لەگەڵ وشەی (پیاو) بێت، ئەوا واتای (ڕەوشت جوان)ی دەدات، هەروەها زۆرجار دەڵێین (هەزار جار گوتم مەکە)، لێرەدا ژمارە (هەزار) مانای ئەوە نییە کە هەزار جار وامان گوتبێت، بەڵام بە واتای (زۆر) بەکارهاتوە، یاخود دەڵێین (یەک دەقە وادێم) لێرەشدا ژمارە (یەک) بە مانای کاتێکی کەم دێت (محەمەد، ٢٠١٠: ٥٤).

٢ – دەوروبەری سۆزو خۆشەویستی: واتای وشە لەم جۆرە دەوروبەرەدا زیاتر بۆدەربڕینی بارودۆخی هەڵچون و بەتوانایی و لاوازییە، پلەی سۆزو کاریگەری دیاری دەکات، بۆ نمونە وشەی (تورەبون) جیایە لە (ڕق لێ بوونەوە) و خۆشەویستی لە (حەزلێکردن). بۆنمونە: ئەگەر دایکێک خۆشەویستی بۆمنداڵەکەی دەردەبڕێت، ئەم خۆشەویستیە لەم دەوروبەرە جۆرە واتایەکە، ئەگەر کورو کچێک باسی ئەو وشەیە بکەن، ئەوە جۆرە واتایەکی تر دەگەیەنێت و دوەروبەرەکە ئەو ڕۆڵەی پێدەدات. زۆرجاریش واتای وشە لەم دەوروبەرەدا پەیوەندی بە لایەنی دەرونی و سایکۆلۆژی کەسەکانەوە هەیە، بۆ نمونە ژمارە (یەک) کە ئاماژەیە بە تاکو تەنیایی خودای گەورە و خۆشەویستی نیشان دەدات (محەمەد، ٢٠١٠: ٥٤).

٣ – دەوروبەری شوێنی: واتای وشە لە دەوروبەرو شوێندا بەپێی شوێنی وشەکە ڕون دەبێتەوە، وەک :

ا – **نمە** / لەقوتابخاتە هاتەوە. ب – نمە **هاتەوە**/ لەقوتابخانە؟

لەڕستەی یەکەمدا هێز خراوەتە سەر (نمە)، چونکە (نمە) مەبەستە، بەڵام لەڕستەی دووەمدا هێز خراوەتە سەر (هاتنەوە)ی نمە، چونکە هاتنەوەکەی مەبەستە .

٤ – دەوروبەری ڕۆشنبیری و شێوازی:

واتای وشە لەم دەوروبەرەدا بەپێی کەس و باری دەرونی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی ئەو ژینگەیەی کە دەربڕینەکانی تێدا بەکاردێن ڕون دەبێتەوە، واتە وشەو ڕستەکانی پەیوەست دەبن بەئاستی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ژینگەی قسەکەرەکە، چونکە ئاخاوتنی مرۆڤ ڕەنگدانەوەی باری دەرونی و ئاستی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ژینگەکەی دەبێت (مەحەمەد، ٢٠١٠: ٥٥). لێرەدا مەبەستمان لەلایەنی ڕۆشنبیریی و پاشخانی کەسی قسەکەرو گوێگرە لەواتایەکان، هەتا پاشخانە ڕۆشنبیرییەکە زیاتر بێت فەرهەنگە ڕۆشنبیرییەکەش زیاتر دەبێت، واتە دەوروبەرو شێوازە ڕۆشنبیرییەکەیە ڕۆڵی لە واتاداربون و بەکارهێنانی وشەکانی ناو زمانەکە هەیە. ئەم تیۆرە واتای وشە بەپێی بەکارهێنانەکانی لێکدەداتەوە، بۆنمونە، ئەگەر بەپێی تیۆری بەکارهێنان ژمارە (چوار) لە وشەی (چوارشانە) وەربگرین، دەبینین بەمانایەکی جیاواز لە خودی ژمارە چوار کە لە فەرهەنگدا تۆمارکراوە بەکاردێت، واتە کە دەڵێین چوارشانە مانای ئەوەنییە، کە چوارشانی هەبێت، بەڵکو مەبەست لێی: "پیاوی ئەستوری قەڵەوی داڕێژراوە" (فەرهەنگی خاڵ:١٧٣) ئەم مەبەستەش لەبەکارهێناندا ڕون بۆتەوە، ئەگەرنا ژمارە (چوار) خۆی بێلایەنەو لە بەکارهێناندا واتاکەی گۆڕاوە، بەڵام ئەگەر وشەی چوار ڕێیان (چوارڕیان) وەربگرین دەبینین ژمارە (چوار) بەواتای خۆی بونی هەیە، واتە بەپێی ئەو دەوروبەرەی خۆی واتای ژمارە چوار دەدات، هەروەها ژمارە (دوو) لە وشەکانی (دوودڵ، دووڕو) بە پێی

تیۆری بەکارهێنان هەمان ئەو واتایانەیان نییە کە ژمارە دوو لە فەرهەنگدا هەیەتی، بەڵکو لێرەدا بەکارهێنانەکە یاخود دەوروبەرەکەی واتای جیاوازی پێبەخشیوە. هەر لەم سۆنگەیەوە ئەم دەوروبەرە واتایەکی نەرێنی بەژمارە (دوو) داوە، کە خۆی ئەم واتایەی نییە و بێلایەنە. یاخود وشەی (حەوت ڕوح)، هەروەکو نموونەکانی پێشو، لێرەشدا ژمارە (حەوت) بەمانای ژمارە بەکارنەهێنراوە، بەڵکو بەپێی دەوروبەرەکەی واتاکەی گۆڕاوە مەبەست لە حەوت ڕوح :''زیندەوەرێکە کە درەنگ گیان بە دەستەوەدەدات'' (فەرهەنگی خاڵ:١٩٤)، چونکە لە بەکارهێناندا ژمارە هەمیشە بەمانای ژمارە نایەت، بەڵکو بە پێی بەکارهێنانەکانی واتاکەشی دەگۆڕێت.

٣ . ٤ تیۆری سیما واتاییەکان (شیکردنەوە) :

ئەم تیۆرە لەلایەن (کاتزو فۆدەر) ەوە لەساڵی ١٩٦٣ لە شێوەی ڕاپۆرتێکدا بەناونیشانی (پێکهێنانی تیۆری سیمانتیکی) بڵاوکراوەتەوە (عمر، ١٩٨٢ :١١٤). ئەم دوو زانانەیە بیردۆزەکەیان لەسەر بناغەی شیکردنەوەی هەر واتایەک لە واتاکانی وشە بۆ سیما پێکهێنەوەکانی دامەزراندوە، بە شێوەیەکی وا کە بتوانن لە گشتەوە بۆ تایبەت بچن (مەحمەد، ١٩٩٠: ٣). بە شێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین ئەم تیۆرە بەندە بەو بنەمایەی کە دەڵێت وشە لەڕوی واتاوە دەتوانرێت کەرتبکرێت بۆ پارچەو پێکهاتەی وردتر، بەم پێیە واتای وشە دانەیەکی تێکچرژاوەو پتەو نییە بواری ترازاندن و هەڵوەشاندنەوەی هەیە، شیکردنەوەی واتای وشە ئەوە دەگەیەنێت وشەکان بۆ سیما واتاییەکان شیدەکرێنەوەو پێکهاتە واتاییەکانی دەخرێنەڕو، بۆ نمونە وشەکانی وەک:

ژن: [+ مرۆڤ، + هەراش، - نێر، + عاقڵ،+ مێ]

پیاو: [+ مرۆڤ+ هەراش، + نێر، + عاقڵ، – مێ]

بەم شێوەیە وشە ڕێگایەکی ئابوورییەو چەند سیمایەکی تێدا کورتکراوەتەوە (دزەیی،٢٠١٥ :١١١). هەروەها ئەم تیۆرە گرنگی بەشیکردنەوەی وشە دەدات و کار لەسەر سیما واتاییەکانی وشە دەکات و هەمو وشەیەکیش بۆ پێکهاتەی واتایی جیادەکاتەوە، مەبەستیش لە سیما واتاییەکان یەکەی بەرانبەری و بچوکترین پێکهێنەری چەمکی وشەکەیە (خۆشناو، ٢٠١١ :٤٤).

بە پێی ئەم تیۆرە، کە کار لەسەر سیما واتاییەکانی وشە دەکات، لێرەدا دەتوانین سیما واتاییەکانی ژمارە دەستنیشانبکەین، بۆنمونە:

یەک: [+ ژمارە، + تاک، +بنجی، +سادە]

دوو: [+ ژمارە، + جووت،+بنجی، +سادە]

بیست و دوو: [+ ژمارە، - تاک]

کەواتە دەتوانین بڵێین سیما واتاییەکانی ژمارە جێگیرترن، لە بەرانبەر سیما واتاییەکانی وشە بەگشتی، چونکە ژمارەکان هەمویان: [+ ژمارە، ± موجوب ± سالب] ن لەتیۆری شیکردنەوەدا.

٣ . ٥ تیۆری ڕەوشتکاری (ڕەفتاری):

ئەم تیۆرە سەرەتا لە زانستی دەروونناسیدا سەری هەڵداو دیارترین زاناکانی بریتیبون لە (سکنر، پیاجە، بافلۆف،...هتد) دواتر ئەم تیۆرە لە لایەن هەندێ لە زمانەوانانەوە پێڕەودەکرا، بەتایبەتی هەندێ لە زمانەوانانە ئەمریکییەکانی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم، وەک:(بلۆمفید،ساپیر...هتد) (محمد، ٢٠١٠ :٤٨). ئەم تیۆرە لەسەر بنەمای تاقیکردنەوەکەی (پاڤلۆڤ) دانراوە کە (واتا) وەکو (کارو کاردانەوە) یان (وروژاندن و وەڵام دانەوە) دەبینێت. وەک ئاماژەمان پێکرد بنچینەی ئەم تیۆرە دەگەڕێتەوە بۆتاقیکردنەوەکەی پاڤلۆڤ واتا بەپێی ئەم تیۆرە بریتییە: ''لەوبارودۆخەی کە دەربڕاوەکەی تێدا بەکاردەهێنرێت و لەگەڵ ئەو کاردانەوەیەی کە لە گوێگرەوە دروستدەبێت'' (یوسف، ١٩٩٠: ١٣٢). بەشێوەیەکی گشتی ئەم تیۆرە پێی وایە هەمو ئەو وشانەی کە لە زماندا واتایان هەیە، دەبێت کاردانەوەیەکیان بەرانبەر بێت، واتە هەر وشەیەک لە زماندا کاردانەوەی بەرانبەر نەبو ئەو وشەیە واتای نییە بەپێی تیۆری ڕەوشتکاری. کاردانەوەکە لەزماندا بەڕەوشت دادەنرێت، ڕەوشت پێی دەڵێن کاردانەوەکە. لایەنگرانی ئەم بیردۆزە پشتیان بەو سەرکەوتنانە بەستوە کە زانا دەروونناسەکان بەدەستیان هێنابو لە لێکدانەوەی چەند لایەنێکی دیاریکراو لە ڕەوشتدا، کە بە ڕێگەی وررژاندن و وەڵامدانەوە ئەنجام دەدرا (علی، ٢٠١١: ٣٧). کەواتە بەپێی ئەم بۆچونە واتا دادەنرێت بە وشیارکەرەوەکان و وەڵامدانەوەکانیان، بەواتایەکی تر وشە کاتێک واتادار دەبێت کە وشیارکەرەوەیەک، وەڵام دانەوەیەک بەجێ دەهێنێ لەگوێگرەوە. هەتا وروژێنەرەکەش بەهێزتربێ کاردانەوەکەش بەهێزتر دەبێت. ئەم تیۆرە لەسەر ئاژەڵان زۆر جێ بەجێ کرا، دواتریش بۆ مەسەلەی زمانەوانی و واتا گواستیانەوە سەر مرۆڤ. ئەم تیۆرە کار لەسەر هەردوو چەمکی (هۆشیارکەرەوە) و (کاردانەوە) دەکات (یونس، ٢٠٠٤: ٢٥).

هەروەک زانیمان لە تیۆری ڕەوشتکاریدا، واتا بریتییە لە کارو کاردانەوە، کەواتە هەرژمارەیەک کە وەری دەگرین، پێویستە ژمێردراوێکی لەگەڵدابێت، هەر ژمارەیەکیش کاردانەوەیەکی تایبەتی خۆی هەیە، هەروەک ئاشکرایە لە زۆربەی کلتورەکاندا هەندێ ژمارە پیرۆز کراون یان بەشووم دانراون، بۆنموونە لە کوردیدا ژمارە(سێزدە) کاردانەوەیەکی تایبەتی هەیە لە ڕووی دەروونییەوە و بەشوم دانراوە یاخود ژمارە تاکەکان بەشێوەیەکی گشتی بە پیرۆزتر دانراون، بۆنمونە ژمارە (یەک) بە پیرۆز دەزانرێت کە ئاماژەیە بۆ تاک و تەنیایی و یەکتاپەرستی خودای گەورە، یاخود زۆرجار دەبینین ئەو وشانەی کە ژمارە(یەک) بەشدارە لە دروستکردنیاندا، مانایەکی ئەرێنی دەدەن، بۆنمونە کە دەڵێین (یەکماڵی، یەکڕیزی، یەکبوون، یەکدەنگی، یەکشەوە، یەکبێژ، یەکڕو، ... هتد). دەبینین کە کاردانەوەمان بۆ ئەم وشانە تایبەتییەو، زۆرجاریش کاردانەوەمان بۆ ژمارەکان خودیی (کەسی) یە، زۆرجاریش گشتییە لەسەر ئاستی کۆمەڵگا. ئەگەر ئەو وشانەش باسبکەین، کە ژمارە دوو لە پێکهاتنیاندا بەشدارە، دەبینین کاردانەوەمان نەرێنییە بۆی لە کۆمەڵگادا بەگشتی، وەک (دووزمانی، دووڕویی، دووبەرەکی، دووماڵەکی، دوودڵی، ...هتد).هەرچەندە تیۆری ڕەوشتی لەبەرئەوەی باس لە کاروکاردانەوە دەکات، زۆرجار کاردانەوەکە بەگوێرەی دەوروبەر دەگۆڕێت. بەمەش لێکدانەوەکە دەچێتە چوارچێوەی پراگماتیکەوە یان نزیک و هاوشێوە دەبێت لە لێکدانەوەی پراگماتیکی.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

بەشی دووەم

٥.٤.نیشاندانی تواناو بەرهەمی ژمارە لە دروستکردنی واتای سیمانتیکی:

دیارە بەپێی هەمو تیۆرەکانی واتا، هەر ژمارەیەک کە لەزماندا بەکاردێت ئەوا واتایەکی سیمانتیکی و فەرهەنگی خۆی هەیە، کە بەشداری دەکات لە گەیاندنی واتای ژمێردراوەکە. بەڵام هەندێ ژمارەی تری زمانی کوردی بەشداری دەکەن لە ڕۆنانی وشەی تردا. کە بەرێگەی دارشتن یان لێکدان یان رێگەی داڕشتن و لێکدان. ئەو وشانەشی کە ژمارە بەشدار دەبێت لە پێکهاتنیان بەهەمان شێوە واتای سیمانتیکی و واتای پراگماتیکیشیان هەیە. لێرەدا تواناو بەرهەمی ئەو ژمارانە دەخەینەرو، کە واتای سیمانتیکی نیشاندەدەن، بەشێوەیەکی گشتی (نۆزدە) ژمارە بەپێی داتای توێژینەوەکەمان بەشداری دەکەن، بەڵام تواناو بەرهەمیان جیاوازە، لەم خشتەیەدا توانای هەریەکەیان بەرێژەی سەدی و ژمارە دەخەینەرو: هەندێک نمونەی ئەو ژمارانەی کە بەشداری لە دروستکردن و پێکهێنانی واتای سیمانتیکی وشە دەکەن، بریتین لە (نیوەشەو، نیوەرێ، نیوەکار، یەک گاسنە، یەکپۆش، یەکماڵ، دووباد، دووپەلکە، دوولا، دووبەرە، دووگیان، سێپا، سێرپیان، سێپێک، سێپەل، چوارسروشت، چوارپێ، چواریار، پێنج تیر، پێنج گۆشە، پێنج وەختە، شەشەکان، شەش کلک، شەش پێ، هەشت تیر، هەشت یەک، هەشت پێ، نۆرپیسکێن، نۆمینە، نۆبەنۆ، دەیەک، دەتیر، دەبەدە، دوازدەگرێ، دوازدەسوارەی مەریوان، دوازدەبەدوازدە، سێزدەبەدەر، مانگی چواردە، چواردەخانەی رەمڵ، سی بەسی، سیپارە، هەزارپێ، هەزارلۆ، هەزاران، چلەدار، چل بەردە، شەست تیر، شەست یەک، سەدە، سەدان).

لەم بەشەدا تەنها کەرەستە مۆرفۆلۆژییەکانی ژمارە کراون بە بنەما بۆ لێکدانەوەی واتای سیمانتیکی، واتە ژمارەکان و ئەو مۆرفیمانەی کە لەگەڵ ژمارە بەشداری دەکەن، چ مۆرفیمی سەربەخۆبن بۆ پرۆسەی لێکدان، چ مۆرفیمی بەند بن بۆ پرۆسەی داڕشتن. ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی کە مۆرفیم وەک دانەیەکی واتایی بەشدار و پێکهێنەری سەرەکی واتای سیمانتیکییە.

خستنە روی رێژەی ئەو ژمارانەی، کە واتای سیمانتیکی دروستدەکەن:

لەم خشتەیەی خوارەوەدا رێژەی ئەو ژمارانە و چەند بارەبونەوەیان دەخەینەرو، دیارە لە وەرگرتنی نمونەکاندا پشتمان بە قسەپێکەرانی زمانی کوردی و جەختکردنەوە لە فەرهەنگەکانی (هەنبانە بۆرینە، خاڵ، کوردستان) بەستوە بۆ دەستکەوتنی ئەم وشانە.

خشتەی ژمارە (١)

خستنەڕوی رێژەی ئەو ژمارانەی، کەواتای سیمانتیکی دروستدەکەن

نیوە	یەک	دوو	سێ	چوار	پێنج	شەش	حەوت	هەشت	نۆ	دە	دوازدە	سێزدە	چواردە	سی	چل	شەست	سەد	هەزار
١٥	٦٩	٨٤	٤٢	٤٨	٢١	٢٢	٢٧	١١	٧	٧	٩	٦	٩	٥	١٢	٥	٦	٩

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

ئەوەی کە لە خشتەکەدا خرایەڕو لێرەدا بەشێوەی چارت نیشانی دەدەین:

چارتی ژمارە (١)

خستنەڕوی ڕێژەی ژمارەی بەکارهاتو لە واتای سیمانتیکیدا

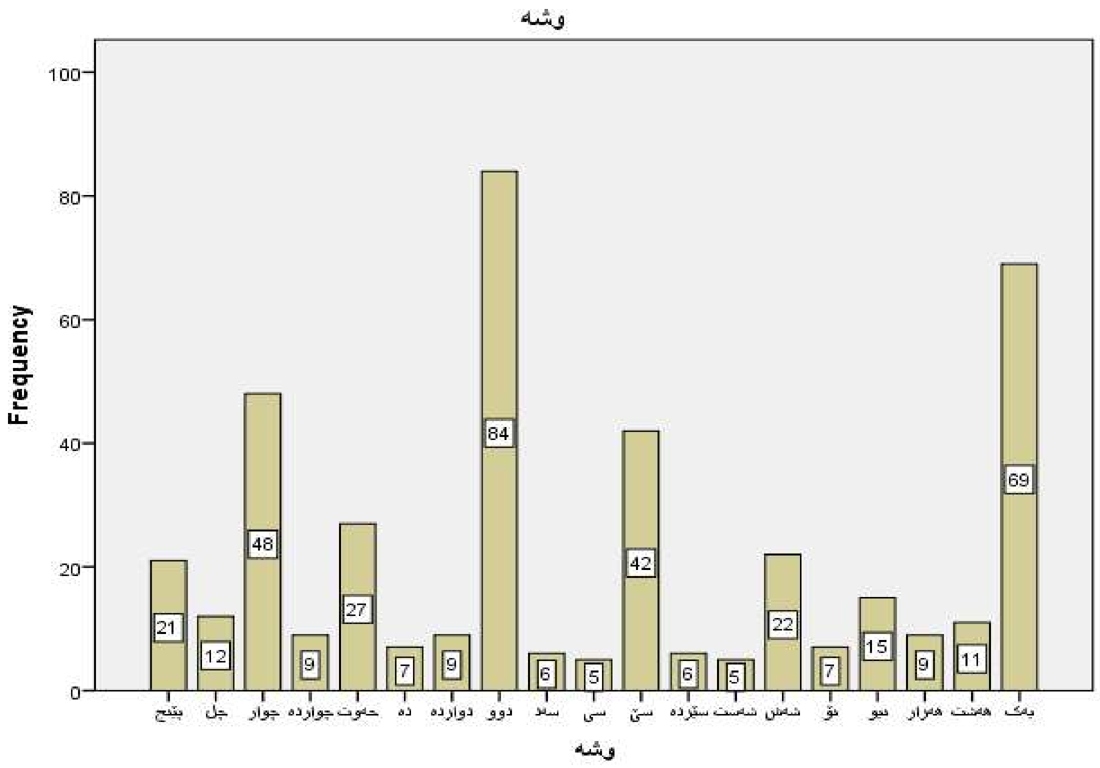

وەک لە چارتەکەدا دیارە لە کۆی (٤١٤) وشە زۆرترین ڕێژە بەر ژمارە دوو دەکەوێت، کە (٨٤) وشەیە، دواتر ژمارە یەک دێت کە (٦٩) وشە لەخۆ دەگرێت، هەروەها ژمارە چوار لە (٤٨) وشە پێکدێت، ژمارە سێش بریتییە لە (٤٢) وشە، هەروەها ژمارە حەوت لە (٢٧) وشە پێکدێت و ژمارە شەشیش لە (٢٢) وشە ، بەڵام ژمارە پێنج (٢١) وشە لەخۆ دەگرێت ،هەروەها ژمارە نیوە لە (١٥) وشە پێکدێت، هەروەها ژمارە چل (١٢) وشەیە و ژمارە هەشت (١١) وشە و ژمارەکانی دوازدەو چوارده و هەزار بریتیین لە (٩) وشە، لە کاتێکدا ژمارە(١٠) لەگەڵ ژمارە نۆ هەر یەکەیان لە (٧) وشە پێکدێن، بەڵام ژمارە سێزده لەگەڵ ژمارە سەد هەریەکەیان لە (٦) وشە پێکدێن. ژمارە سی و شەستیش هەریەکەیان لە (٥) وشە پێکدێن، کە کەمترین ڕێژەیان بەر دەکەوێت. بۆ ڕێژەی سەدیی لە چارتی ژمارە (٢) نیشاندراوە .

ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

چارتی ژمارە (٢)

خستنەڕوی ڕێژەی سەدیی ژمارەی بەکارهاتو لە واتای سیمانتیکدا

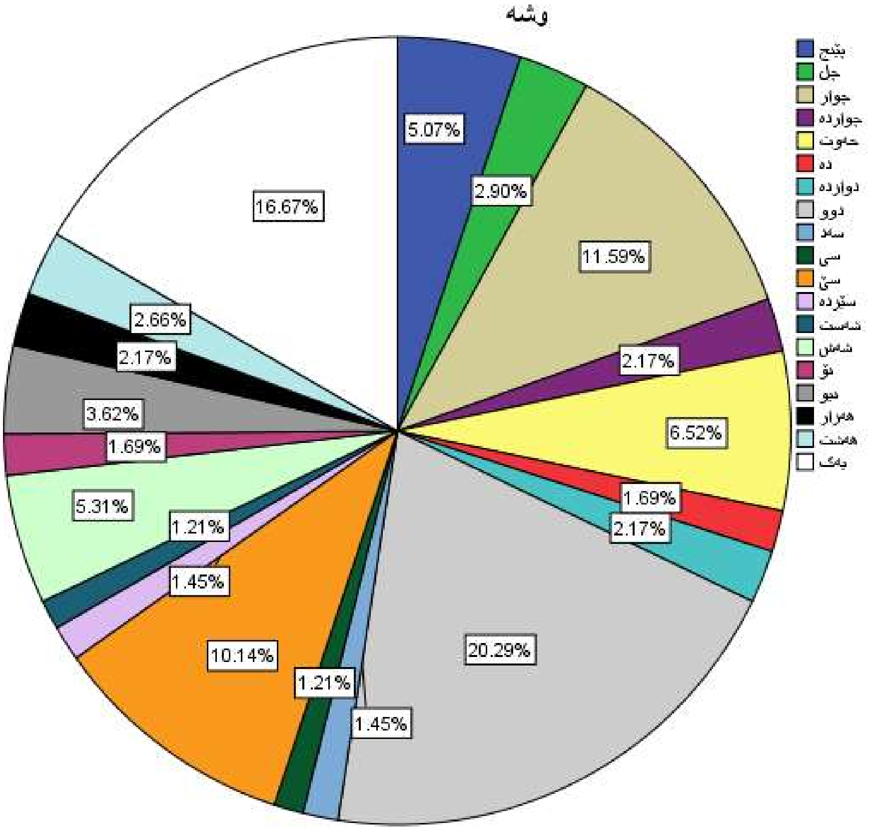

١.٤ پۆلێن و خستنەڕوی ئەو ژمارانەی کە واتای سیمانتیکیان هەیە لە ڕوانگەی ڕۆنانەوە:

ئەو ژمارانەی کە واتای سیمانتیکیان هەیە دابەشی هەردوو جۆری داڕێژراو لێکدراوەدەبن، هەروەک ڕونە لامان پۆلێنکردنی وشە لە ڕوی ڕۆنانەوە بریتییە لە (سادە، داڕێژراو، لێکدراو)، بەڵام لێرەدا بە پێویست نازانرێت کە باسی ژمارە سادەکان بکرێت، چونکە سادەکان لە بنەڕەتدا لە هەر بەکارهێنانێکدابن واتایەکی سیمانتیکیان هەیە، واتە هەموویان بە تەنها بەکارهێنانیان هەیەو دەتوانن ژمێردراوی خۆیان پێ بژمێردرێت بەپێی ئەو ژمێردراوەی، کە لەگەڵیاندادێت، بۆنمونە:

یەک پێنوس، دووگوڵ، سێ پەرتوک، چوارمنداڵ

١.١.٤ ژمارەی داڕێژراو:

وشەیەکی ناسادەیە کە لە بنکەیەک و گیرەکێک پێکدێت یاخود "وشەیەکی ناسادەیە، کە لە وشەیەکی سادە و زیادەیەک پێکدێت، زیادەکەش پێشگرە یان پاشگرە یان هەردووکی (پێشگرو پاشگر) پێکەوە دێن " (مارف،

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەڕەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

١٩٧٧ :٤٨). لە زمانی کوردیدا ژمارە پاشگر وەردەگرێت و لە سەر بنەمای داتای توێژینەوەکەمان ئەم پاشگرانەی خوارەوە بەشداری دەکەن لە دروستکردنی ژمارەی داڕێژراودا:-

١- ژمارە+ گیرەکی (ەم)، (ەمین)، وەک:

یەکەم، یەکەمین، دووەم، دووەمین، چوارەم، چوارەمین، پێنجەمین، پێنجەم، پێنجەمین، شەشەم، شەشەمین، حەوتەم، حەوتەمین، هەشتەم، هەشتەمین، چلەم، چلەمین، شەستەم، شەستەمین، سەدەم، سەدەمین، هەزارەم، هەزارەمین .

٢- ژمارە+ ناوبەند+ (ەم)، (ەمین) ، وەک:

دەشێ ئەم ناوبەندە بە ئەلۆمۆرفی مۆرفیمی (ەم، ەمین) دابنرێت، کە تەنها لەگەڵ ئەو ژمارانەدا دێت کە کۆتاییان بە (بزوێن) هاتوە.

سێیەم، سێیەمین، نۆیەم، نۆیەمین، دەیەم، دەیەمین، سییەم، سییەمین.

٣ - ژمارە+ گیرەکی (ان)، وەک: یەکان، سەدان، هەزاران

ئەم پاشگرە (ان) ژمارەکە کۆدەکاتەوە چەمکی کۆ بەژمارەکە دەبەخشێ.

٤ - ژمارە+ ناوبەند+ گیرەکی (ان)، وەک: دەیان (دەشێ (یان) ئەلۆمۆرفی کۆ بێت)

٥ - ژمارە+ گیرەکی (انە)، وەک: حەفتانە، یەکانە، دووانە

٦ - ژمارە+ گیرەکی (ە)، وەک: حەفتە، حەوتە، سەدە، هەزارە

٧ - ژمارە+ گیرەکی (ین) ، وەک: چوارین، پێنجین

٨ - ژمارە+ گیرەکی (وو)، وەک: حەوتوو

٩- ژمارە+ گیرەکی (م)، وەک: حەوتم

١٠- ژمارە+ گیرەکی (ەوانە) + پاشگر، وەک: حەوتەوانە

١١- ژمارە+ پاشگری (ە)، وەک: نیوە

١٢- ژمارە+ گیرەک (یی)، وەک: نیوەیی، دەیی

١٣- ژمارە+ گیرەکی (ۆک)، وەک: پێنجۆک

١٤ - ژمارە + گیرەکی وشەداڕێژی(مینە)، وەک: نۆمینە، سێ مینە

١٥ - ژمارە + گیرەکی (ەڵا ن)، وەک: شەشەڵان

١٦ - ژمارە + ناوبەند + گیرەکی(انە)، وەک: سێیانە (سییانە)

١٧- ژمارە + گیرەکی وشە داڕێژی (ی)، وەک: پێنجی، هەزاری

٢.١.٤ ژمارەی لێکدراو:

ئەو وشەیەیە کە بەلای کەمەوە دوو وشەی واتاداری تێدابێت (مارف، ١٩٧٧: ٨٣). لێرەدا دەبێت یەکێک لە وشە سادەکان ژمارە بێت و بەپێی داتای توێژینەوەکە ئەم ژمارانە بەم یاسایانە دروست دەبن:

١- ژمارە + ناو، وەک:

یەک: یەک ڕوو، یەک لۆنە، یەک سم، یەک ڕەنگ، یەک قسە، یەک شەممە، یەک چاو، یەک باد، یەک باز، یەک توخم، یەک سەر، یەک باڵ، یەک بەر، یەک تا، یەک پا، یەک جار، یەک پارچە، یەک تاک، یەک جۆر، یەک دان،

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

یەک چاو، یەک دەست، یەک دەنگ، یەک ڕان، یەک زمان، یەک بەرخ، یەک بەند، یەک پەڕ، یەک کەڕەت، یەک ڕا، یەک لانە، یەک ئالا، یەک دڵ.

دوو: دووشەممە، دووباد، دووبارە، دووبرا، دووخاڵ، دوودانگ، دووزەلە، دووقات، دووقەد، دوولانە، دوولق، دوولایەن، دووفاق، دوونان، دووبەرد، دووئەستێر، دووتیغ، دووسەر، دووکوت، دووگوە، دووپەل، دووگیان، دووپێ، دووگوێ، دووڕووگە، دوو دەم، دووسم، دوولولە، دووبەقیە، دووبەرخ، دووخەت، دووسنوور، دووچین، دووهەوار، دوو ڕەگ، دوو تاک.

سێ: سێبارە، سێپێک، سێ چوکڵە، سێشەممە، سێپا، سێ پاڵوو، سێ بەگ، سێ باز، سێ سووچ، سێ لوولە، سێگۆشە، سێدانە، سێ پەل، سێتا، سێ سەر، سێ تیر، سێلکە.

چوار: چواریار، چوارپوڵەکە، چوارئاوێنە، چوارپەل، چوارپێ، چوارچابوخ، چوارپینە، چوارچاک، چوارچێوە، چوارخرت، چواردیوار، چوارسروشت، چوارسووچ، چوارقەد، چوارلۆ، چوارلوو، چوارگۆشە، چوارهەنگڵ، چوارمێخە، چواربا، چواربەن، چوارقات، چوارسوو، چوارچرا، چوارپاڵوو، چوارشەممە

پێنج : پێنج شەممە، پێنج تیر، پێنج گۆشە

شەش: شەش پێ، شەش جووت، شەش تیر، شەش ئاگر، شەش پاڵوو، شەش پەڕ، شەش خانە، شەش دانگ، شەش دەر، شەش گۆشە، شەش کلک، شەش پەنجە، شەش سووچ، شەش پارچە

حەفت: حەفت برا، حەفت لۆ، حەفتاو، حەفت ڕەنگ، حەوت بەند، حەوت گۆشە، حەوت تیر، حەفت مێرد

هەشت: هەشت پێ، هەشت تیر، هەشت پەڕ، هەشت دانگ، هەشت گۆشە، هەشت قات

نۆ: نۆبەند

دە: دەتیر

دوازدە: دوازدە گرێ، دوازدە ئیمام، دوازدە هەوار

سی: سی پارە

شەشت: شەست تیر

چل: چل دانە

هەزار: هەزارلۆ، هەزارپێ

نیو: نیوگەز، نیو شۆر

٢ - ژمارە + ئامراز + ژمارە، وەک: نیوەبەنیوە، یەک بەیەک، یەکا و یەک، یەک و دوو، دوو بەدوو، سێ بەسێ، چواربەچوار، پێنج بەپێنج، شەش بەش، حەوت بە حەوت، هەشت بە هەشت، نۆ بە نۆ، دەبەدە، دوازدە بە دوازدە، سێزدە بە سێزدە، چواردە بە چواردە، سی بە سی، چل بە چل ، شەست بەشەست، سەد بە سەد، هەزار بەهەزار .

٣ - ژمارە + ئامراز + ناو ، وەک: یەکەو حەیزەران، یەک و بەیاز، سێ بەگایە، چوارو بە یاز، پێنجەی تار، پێنج و کانێ، حەوتەحەمام، سێزدە بەدەر، چلەخانە، چلەورچ، چلەدار

٤ - ژمارە + ناو + پاشگری (ە) ، وەک: یەک شەوە، یەک ڕۆژە، یەک ژنە، یەک گاسنە، یەک ماڵە، دووپەڕە، دووژنە، دووکلکە، دووشاخە، دووپەلکە، دووگاسنە، دووگونە، دوودەسماڵە، دووشەوە، دووچەرخە، دووبەرە،

دووبنە، دووسەرە، سێبارە، سێبەردە، سێپەڕە، سێ ڕۆژە، سێ کوچکە، سێ وەختە، سێ کووزە، سێ گاسنە، سێدارە، چوارناڵە، پێنج وەختە، شەش دەستە، حەوت گوڵە، چل بەردە، چوار دارە، حەفت ڕەنگە، حەوت بۆنە، حەوت دەرمانە.

٥ - ژمارە + ناو + پاشگری (ی، یی)، وەک: یەک دەستی، یەک ماڵی، یەک ریزی، دووتایی، دوودەری ، دووقوفڵی، دوودەستی ، دووئیدارەیی، دووقۆڵی، سێدەری، سێپێی، چوارمەشقی، چوارقوفڵی، پێنج بەری، پێنج دەری، پێنج گۆشەیی.

٦ **- ژمارە + ژمارە، وەک:** یەک یەک، دوونیمە، دووشەش(پولی دۆمینە)، دووپێنج(پولی دۆمینە)، دووچوار(پولی دۆمینە)، سێ شەش، سێ چوار، چواریەک، پێنج یەک، شەش یەک، حەوت یەک، هەشت یەک، نۆیەک، دەیەک، دوازدەیەک، سێزدەیەک، چواردەیەک، سی یەک، چل یەک، شەست یەک، سەد یەک، هەزار یەک

٧ - ژمارە + چاوگ، وەک: یەککەوتن، یەکخستن، یەکگرتن

٨ **- ژمارە + ناو + گیرەکی (ەکی، ەک)، وەک:** دووبەرەکی، دووخشتەکی، دووماڵەکی، دووبەختەکی، دووپشتەکی، چوارخشتەکی، چوارخشتەک، چواردەستەکی، پێنج خشتەکی، حەوت خشتەکی

٩ - ژمارە + ناو + گیرەکی(لە)، وەک: دووبرالە، دووڕێویلە

١٠ - ژمارە + ناو + پاشگری (یلە)، وەک: حەفت ڕەنگیلە

١١- ژمارە + ناو + گیرەکی (ینە)، وەک: پێنج گەنجینە

١٢ - ژمارە + ناو + گیرەکی (ان)، وەک: دووئاوان، دوومەشقان

١٣ - پێشگر + ژمارە + گیرەکی (ەوە) + چاوگ، وەک: بەیەکەوەدان

١٤ - ژمارە + ناو + ناوبەند + گیرەکی(ان)، وەک: دووڕێیان (دووڕییان)، سێ ڕێیان (سێ ڕییان)، چوارڕێیان (چوارڕییان)، چواردەڕێیان (چواردەڕییان)

١٥ - ژمارە + ناوبەند+ گیرەکی (ەم، ەمین)، وەک: دوازدەیەم، دوازدەیەمین، سێزدەیەم ، سێزدەیەمین، چواردەیەم، چواردەیەمین

١٦ - ژمارە + ناو + گیرەکی (انە)، وەک: سێ ڕۆژانە

١٧ - ژمارە + گیرەکی (ەم) + ناو، وەک: یەکەم جار

١٨ - ژمارە + ناو + پاشگر، وەک: سێ ریزکێن، سێ کوچکێن، نۆریزکێن

١٩ - ژمارە + ژمارە + ناو، وەک: سێ یەک بەر

٢٠ - ژمارە + ئامراز + چاوگ، وەک: چلەچوون

٢١ - ناو + ژمارە، وەک: هەپی یەک

٢٢ - ژمارە + ناو + قەدی چاگ ، وەک: یەکتا پەرست

٢٣ - ژمارە + ناو + ناو، وەک: شەش تاک بازن

٢٤ - ژمارە + ناو + چاوگ، وەک: دووئاوکەوتن، دووپەلەبون، دووخەوبون، دووئاوبون، چوارخاڵ کێشان، چوارمێخە کێشانەوە

٢٥ - ژمارە + قەد + پاشگر ، وەک: یەکگرتوو

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

٢٦ - پێشگر + ژمارە + چاوگ ، وەک: بەیەکگەیشتن

٢٧ - ژمارە + هاوەڵکار + ژمارە ،وەک: یەک لەسەر یەک

٢٨ - ژمارە + ئامراز + هاوەڵناو ، وەک: چلە گەورە، چلە بچوک، یەکەوڕاست

٢٩- ژمارە+ هاوەڵناوی نادیار، وەک: یەکتر

٣٠- ژمارە + ئاوەڵکار، وەک: یەک لا، دوولا، چوارلا، پێنج لا شەش لا، هەشت لا، چوار دەورە

٣١ - ژمارە + هاوەڵکار + پاشگر، وەک: دوولایی، یەک لایی

٣٢ - ژمارە + ناو + گیرەکی (ۆڵە)، وەک: چوار چنگۆڵە

٣٣ - ژمارە + ناو + ناوبەند + ئامراز، وەک: چوارپایە

٣٤ - ژمارە + ڕەگی کار ، وەک: یەک بین ، یەک پۆش، دووبڕ

٣٥ - ژمارە + پاشگر + ڕەگی کار، وەک: حەفتەکێش، حەفتەکۆک

٣٦ - ژمارە + پاشگر + ناو، وەک: نیوەشەو، نیوەڕۆژ، نیوەکار، نیوەڕێ، نیوەچڵ، نیوەکوڵ، نیوەگیان (مردوو)، نیوەشۆر، نیوەگا، نیوەنمەک

٣٧- ژمارە + ئاوەڵناوی پرس + پاشگر، وەک: دووچەندانە

٣٨- ژمارە + ئاوەڵناوی ڕادە، وەک: دووئەوەندە، سێ ئەوەندە

٣٩ - ژمارەی تێکەڵ + ڕەگی کار + پاشگری (ەر)، وەک: چواردەخۆر

٤٠ - ژمارە + ژمارە، وەک: دوازدە، سێزدە، چواردە (هەندێ گۆڕانی فۆنۆلۆجی لە ڕوی نوسین و دەربڕینەوە بەدی دەکرێت لە ژمارەکانی (١١ تا ١٩) ئەمانەش بەشێکن لەم ژمارانە).

هەندێ وشەی تر هەن کە ژمارە بەشدارە لەپێکهاتنیان و فرێزی چەسپاو دروستدەکەن: مەبەست لە فرێزی چەسپاو ئەوانەن کە لە دیارخەر و دیارخراوێک پێکدێن و بە یارمەتی ئامرازێک لێک دەدرێن و ناوێکی تایبەتییان پێ لێ دەنرێت (سدیق، ٢٠١٧ :٢٩٣).

٤١ - دەرخەر + نیشانەی ئیزافە (ی) + دەرخراو، وەک: دووچەرخەی دەستی، دەستی دوو، مانگی چواردە، چوارپای خەوتن، دوازدەسوارەی مەریوان، چواردەخانەی ڕەمڵ، چوارپارچەی کوردستان، پێنج ڕۆژەی تار، پێنج چاوگەی دڵ

٤٢ - دەرخەر + نیشانەی ئیزافە (ە) + دەرخراو، وەک: یەک کەڵەشاخ، یەک کەڵەگون.

٤ . ٢ پۆلێنی ئەو ژمارانەی کە واتای سیمانتیکی دروستدەکەن لە ڕوانگەی جۆری ژمارەکانەوە:

٤ . ٢ . ١ ژمارەی بنجی:

هەمو ژمارەیەکی بنجی دەتوانێت واتایەکی سیمانتیکی نیشانبدات، ئەو ژمارانەی کە لە داتای توێژینەوەکەماندا ئاماژەیان بۆ کراوە بەگشتی ئەم جۆرە واتایە نیشاندەدەن، کە نۆزدە ژمارە بون لە نێوانیاندا ژمارەی بنجی سادە(نۆ) و ژمارەی بنجی سەرەگرێ (شەش) و ژمارەی بنجی تێکەڵ (سێ) و لەگەڵ ژمارە (نیوە).

٤ . ٢ . ٢ ژمارەی ڕێکخستن:

بە شێوەیەکی گشتی هەمو ژمارەیەکی ڕێکخستن واتای فەرهەنگییان هەیە، واتاسیمانتیکییەکەش لە ئەنجامی پێکهاتنی دەستوری(ژمارە+ پاشگر) دروستبوە، واتا هەمو ژمارەکان دەتوانن بە شێوەیەکی ناسادە دەربکەون لەدروستکردنی ژمارەی ڕێکخستندا، بۆنمونە:

ژمارە + پاشگر = ژمارەی ڕێکخستن:

یەکەم، دووەم، چوارەم، پێنجەم، شەشەم، حەوتەم، هەشتەم، چلەم، شەستەم، سەدەم، هەزارەم...

ژمارە + ناوەند + پاشگر = ژمارەی ڕێکخستن:

سێیەم، نۆیەم، دەیەم، یازدەیەم، دوازدەیەم، سێزدەیەم، چواردەیەم، پازدەیەم، شازدەیەم، حەڤدەیەم، سی یەم ...

٤ . ٢ . ٣ژمارەی کەرتی :

ئەو ژمارانە دەگرێتەوە کە بە کەرتی دروستبون و گشتیان بە واتای سیمانتیکی دەردەکەون، بۆنمونە: سێ یەک، چواریەک، پێنج یەک، شەش یەک، حەوت یەک، هەشت یەک، نۆ یەک، دە یەک،...هتد، کە ئەمانە بە پێی یاسی (ژمارە + ژمارە) بە شێوەی ناسادە (لێکدراو) دروست بون هەروەها ژمارە (نیوە) ئەویش ژمارەی کەرتییە و واتایەکی سیمانتیکی هەیە بەهەمان ئەو واتایە دەردەکەوێت، کە لەفەرهەنگدا هەیەتی.

٥ . ئەو ژمارانەی کەناوی تایبەتی شوێن دروستدەکەن:

ناوی تایبەتی: ناوێکە بۆ هەمو کە س و شت و هاوڕەگەزو هاوجۆرەکانیان بەکارنایەت، بەڵکو تەنیا بۆ یەک کەسی دیاری کراو یان شتێکی دیاریکراو و تاک بەکاردێت(سەعید، ٢٠١٣: ١٦). واتە هەر کەسێک و شتێک و شوێنێکیش ناوێکی تایبەت بە خۆی هەیە بۆ جیاکردنەوەو ناسینەوەی لە دەوروبەر، وەک:

دوو:- دوودێ، دووکان، دووگردکان، دوبیران، دووبەردان، دووگردان، دووکانیا،

دووبز: (شارۆچکەیەکە سەربەشاری کەرکوکە).

دووشێوان: (گوندێکە لە کەرکوک، کەوتۆتە نێوان دووشیوی سەختەوە) (موسا،٢٠١٠: ٦٥)

دووکەلە (گوندێکە لە نزیک هەولێر).

دوو بزنی (ناوی گوندێکی ناوچەی سالایی سەر ڕێگای هەولێر- کەرکوکە) (موسا،٢٠١٠: ٦٤)

دووچەمان (گوندێکە لە نزیک گۆمە کازان لەو شوێنەدا هەردوو چەمی خێوەتەو قەلاچۆلان یەکدەگرن).

دووپەزە (ناوی شاخێکە لە پشدەر لەسەروی گوندی بێ کلۆ بەرانبەر شاخەڕەشە).

دووچۆمان (ناوی گوندێکە لە ناحیەی ژاراوە سەربەقەزای پشدەر).

دووگوندان (لە قەزای بەردەڕەش).

دووگۆمان (گوندێکە نزیک ناحیەی سەنگەسەر، سەربە قەزای پشدەرە)

سێ:- سێ تەلان، سێ و سێنان، سێ بیران، سێ گردکان(لەتەق تەق)، سێ تاقان (گەڕەکێکی کۆنی شاری هەولێرە)، سێ ناجیان (گوندێکە لە ناحیەی بنگرد) سێ کانیان (فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە لا ٤٥٧).

چوار:- چوارقوڕنە، چوارتا، چوارباغ (لە سلێمانی)، پێنجوین، نۆدێ

دوانزە:- دوانزە ئیمام (ناوی گوندێکە لە ناحیەی سیروانی قەزای هەڵبجە) (سەباح موسا، ٢٠١٠: ٦٥)
هەزار:- هەزارمێرد (ناوی گوندێکە لە کوردستان بەعس وێرانی کرد) (فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە ل٩٧٢)

٦ . ژمارەو هاوبێژەکانی:

"هاوبێژ ئەو وشانەن کە بە خوێندنەوەو نوسین وەک یەکن بەڵام مانایان جیاوازە" (مارف، ١٩٧٥: ١٥). یاخود هاوبێژی یەک فۆڕمە، کە دوو واتا یان زیاتری هەبێ (Lyons, 1969: 7) بەلای پاڵمەریشەوە بڕیاردان لە سەر هاوبێژی و فرەواتایی کارێکی ئاسان نییە، بەڵام دەڵێت: " هاوبێژی بریتییە لە چەند واتایەک یەک فۆڕمیان هەبێت" (پاڵمەر، ١٩٨٥: ١١٧).

هەندێ وشەی تر لە زمانی کوردیدا هەن کە هاوبێژییان لەگەڵ ژمارەدا دروستکردوە، لە هەندێ سەرچاوەدا ئەمانە بە ژمارە دانراون کە لە ڕاستیدا هیچ پەیوەندییان بە ژمارەوە نییە تەنها ئەوە نەبێت کە فۆڕمییان لە نووسین و درکاندندا لە گەڵ ژمارە یەکدەگرێتەوە دیارە ئەم دیاردەیەش لە زماندا ئاساییە، کە پێی دەڵێن هاوبێژ.

وەک دیارە هاوبێژەکان تەنها واتایان جیاوازە ئەگینا فۆڕمیان هەمان شتە، ئەگەر بە تەنها دەربکەون هەر دوو واتاکەیان لێ دەخوێندرێتەوە، کە مەرجە سەرچاوەی ئەم دوو واتایە یەک نەبێت، ئەمەش دەبێتە هۆی دروستبونی لێڵی، بەڵام بەکارهێنان و دەورووبەر لێڵیەکە ڕوون دەکاتەوە، وەک ئەم نمونانەی خوارەوە:

سی: **ژمارە (سی)** / **سی (سی مرۆڤ)**

دوو: **ژمارە (دوو)** / **دوو (لە دوو ڕۆشتن)**

بیست: **ژمارە (بیست)** / **بیست (هەواڵەکەی بیست)**

سێ: **ژمارە (سێ)** / **سێ (سێ بەر)**

ئەنجام

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١- ژمارە لە مۆرفۆلۆژیدا وەک بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ مامەڵەدەکات، هەرچەندە سیمای هاوبەشی لەگەڵ ناو و ئاوەڵناودا هەیە، بەڵام وەک بەشێکی سەربەخۆ لە نێوان هەردووکیاندا دەوەستێت و بەمەش لە ڕووی سیمانتیکییەوە دەبێتە یەکەیەکی خاوەن واتای سەربەخۆ.

٢ – ژمارە جگەلە بەکارهێنانە سەرەکییەکەی خۆی وەکو بەشە ئاخاوتنێک لەڕوی مۆرفۆلۆژییەوە بەشداری و بەرهەمی زۆری هەیە لە ڕۆنانی وشەی نوێدا چ وەک پرۆسەی داڕشتن چ وەک پرۆسەی لێکدان بەجۆرێک لە پرۆسەی لێکدان بەبەرهەمترە لە پرۆسەی داڕشتن.

٣- بەرهەمی ژمارە جگەلە پرۆسەی لێکدان و داڕشتن لە فرێزی چەسپاویشدا زۆربەکاردێت بۆ دروستکردنی ناوی تایبەتی هەندێ شوێن و جێگەی تایبەت، ئەمەش سەلمێنەری ئەوەیە کە دەشێت بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ بێت.

٤ – نۆزدە ژمارەی جیاواز بەشداریدەکەن لە بەرهەمی داڕشتن و لێکداندا بەڵام لە کۆی ئەو نمونانەی وەرگیراون ژمارە دوو بەرزترین ڕێژەی هەیە و ژمارە (٣٠) و ژمارە (٦٠) کەمترین ڕێژەیان بەرکەوتوە وەک لە خشتەی توێژینەوەکەدا خراوەتەڕو.

٥ – ژمارە هاوبێژی لەگەڵ هەندێک وشەی تری زمانی کوردی دروستدەکات کە هیچ پەیوەندی بەچەمکی ژمارەوە نییە تەنها لێکچونی فۆرمییە، نەوەک ئەوەی کە ژمارەکە چەمکی ژماردنی هەڵگرتبێت.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: بەزمانی کوردی:

1. خۆشناو، شیروان حوسێن، ٢٠١١، تێڕوانینێکی نوێ بۆسینۆنیم لەزمانی کوردیدا، چاپخانەی دیلان، سلێمانی.
2. دزەیی، عبدولواحید، ٢٠١٥، زانستی سیمانتیک، چاپی یەکەم، ناوەندی ئاوێر.
3. دزەیی،عبدولواحید مشیر، ٢٠١٤ ، واتاسازی وشەو ڕستە، چاپی سێ یەم، ناوەندی ئاوێر، هەولێر.
4. عەلی، تالیب حوسێن، ٢٠١١، (واتاسازی (چەندبابەتێکی لێکدانەوەی واتای وشە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات.
5. هەژاری موکریانی، ١٣٧٦، فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە، کوردی – فارسی، چاپی دووەم، تاران.
6. مارف، ئەورەحمان حاجی ، ١٩٧٥، وشەی زمانی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد.
7. مارف، ئەورەحمان حاجی، ١٩٧٧_وشەڕۆنان لەزمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد.
8. حەسەن، فەرهاد تۆفیق، ٢٠١٠، پەیوەندییە سیمانتیکییەکان و هەندێک دیاردەی واتایی لەزمانی کوردیدا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.
9. خۆشناو، نەریمان عبدوڵا، ٢٠١٤ ، واتاسازی، زمانناسی، ژمارە(١٥) ی کانوونی دووەم، هەولێر.
10. سدیق، فاروق عمر، یەکخستنەوەی (شێروان خۆشناو)، ٢٠١٧، زمانناسی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی نارین، هەولێر.

11. - سەعید، بێخاڵ عەبدوڵا، ١٩٨٩، واتاسازی وشە(لێکۆڵینەوەیەکی کارەکییە)، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب ، زانکۆی سەحەدین.
12. سەعید، یوسف شەریف، ٢٠١٣، وشەسازی زمانی کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
13. شێخ مەحەمدی خاڵ، ٢٠١٧، فەرهەنگی خاڵ، چاپ خانەی ڕۆژ هەڵات- هەولێر.
14. عەلاف، پەروین عسمان، ٢٠٠٩، واتاووەرگێران، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
15. عەلی، تالب حوسێن، ٢٠١٤، زانستی زمان و زمانی کوردی، چاپی یەکەم،چاپخانەی ڕۆژهەڵات.
16. گیوی موکوریانی، ٢٠١٧، فەرهەنگی کوردستان، پێداچوونەوەو زێدەکردنی (کوردستان موکریانی) بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
17. مووسا، سەباح مووسا، ٢٠١٠، ڕۆڵی ژمارە لە پێکهاتەی وشەی کوردیدا ناو بەوێنە، گۆڤاری زمانناسی ژمارە ٨، کۆلێژی پەروەردەی زانکۆی کەرکوک.
18. مەحوی، محمدی مەحوی، ٢٠٠٦، ئاوەزداریی و ڕێزمانی ناوەڕۆک وابەستە، زانکۆی سلێمانی، چاپی یەکەم، سلێمانی.
19. مەحوی، محمدی مەحوی، ٢٠٠٩، زانستی هێما، هێماواتاوواتا لێکدانەوە، بەرگی دووەم، چاپخانەی پەیوەند،سلێمانی.
20. مەحەمد، عەبدوڵا عەزیز، ١٩٩٠، گۆڕانی واتای وشە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەڵاحەدین.
21. محەمەد، دارا حەمید، ٢٠١٠، واتاسازی (هەندێ لایەن لە سیمانتیک و پراگماتیکی کوردی)، چاپی یەکەم، چاپەمەنی ژیر، سلێمانی.

دووەم: بەزمانی عرەبی:

1. جومعـة سەيد يوسف، ١٩٩٠، سيكولوجية اللغة والمرظ العقي، سلسلة عالم المعرف، سلسلة،١٤٥.
2. پاڵمەر، ١٩٨٥، علم الدلالة، ترجمةمجيدعبدالحليم الماشطة،مطبعةالعمال المركزيية،بغداد.
3. عمر، احمد مختار، ١٩٨٢، علم الدلالة، مكتبەدار العروبة للنشر والتوزيع الالطبعه الاولى، الكويت.
4. محمد محمد يونس على، ٢٠٠٤، مقديمة فى علمى الدلالة والتخاطب، الطبعة الاولى، دارالكتب الجديدة المتحدة، ليبيا.

سێیەم: بەزمانی ئینگلیزی:

1-Crystal 2003. Dictionary of linguistic and fanatics, fifth edition, black well publishing, united kingdom

2-Loyns, J. 1969. Introduction to theoretical Linguistics, Cambridge university press: Cambridge.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت-هەولێر-کوردستان-عێراق
بەرگی(٩) – ژمارە(٤)، زستان ٢٠٢٤
ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print) :ژمارەی تۆماری نێودەڵەتی

Number productivity at the semantic level

Bayan Haji Salih
Department of Kurdish Language, College of Education, Koya University, Koya, Kurdistan Region, Iraq.
Email: Bayan.hs983@gmail.com

Asst. Pro. Dr. Sherwan Hussein Xoshnaw
Department of Kurdish Language, College of Basic Education, Raparin University, Ranya, Kurdistan Region, Iraq.
Email: Sherwan983@uor.edu.krd

***Key Words**: Semantic, By the product of numbers, Semantic theories, The Ronan of numbers, Kurdish language.*

Abstract

The number is an independent part of speech, which has both the manifestations of meaning and the same lexical grammatical functions as any other semantic unit. There are various ways in which new words are produced, with the help of other language units. Numbers are one of the linguistic units that can be productive in the process of creating new words. Whether as a base, which can take other clamps, especially in the drafting process. As an independent word participates in both the process of interpretation and formation through syntax.

Interestingly, numbers do not all have the same degree of productivity, as is true of other units of language. Among the numbers in Kurdish, certain numbers can participate in the process of word formation. Some of them make many words and others make fewer words. Number and its semantic meaning can be interpreted according to any of the semantic theories; each theory includes the meaning of number according to its own interpretations. This shows us that the concept of number is not limited to counting, but often has other meanings and concepts. This research is an attempt to demonstrate the ability and productivity of numbers in the Kurdish language of the Central Krmanji dialect.

إنتاجية العدد على المستوى الدلالي

ملخص:

الرقم هو جزء مستقل من الكلام ، له كل من مظاهر المعنى والوظائف النحوية المعجمية مثل أي وحدة دلالية أخرى. هناك طرق مختلفة لإنتاج الكلمات الجديدة بمساعدة وحدات اللغة الأخرى. الأرقام هي إحدى الوحدات اللغوية التي يمكن أن تكون منتجة في عملية إنشاء كلمات جديدة. سواء كقاعدة ، والتي يمكن أن تأخذ المشابك الأخرى ، خاصة في عملية الصياغة. أو ككلمة مستقلة تشارك في كل من عملية التفسير والتكوين من خلال النحو.

ومن المثير للاهتمام أن الأرقام لا تتمتع جميعها بنفس الدرجة من الإنتاجية ، كما هو الحال بالنسبة لوحدات اللغة الأخرى. من بين الأرقام باللغة الكردية ، يمكن لأرقام معينة المشاركة في عملية تكوين الكلمات. البعض منهم يصنع كلمات كثيرة والبعض الآخر يصنع كلمات أقل.

يمكن تفسير الرقم ومعناه الدلالي وفقًا لأي من النظريات الدلالية ، حيث تتضمن كل نظرية معنى الرقم وفقًا لتفسيراتها الخاصة. يوضح لنا هذا أن مفهوم العدد لا يقتصر على العد ، ولكن غالبًا ما يكون له معاني ومفاهيم أخرى. هذا البحث محاولة لإثبات قدرة وإنتاجية الأرقام في اللغة الكردية للهجة الكرمانجية المركزية .